

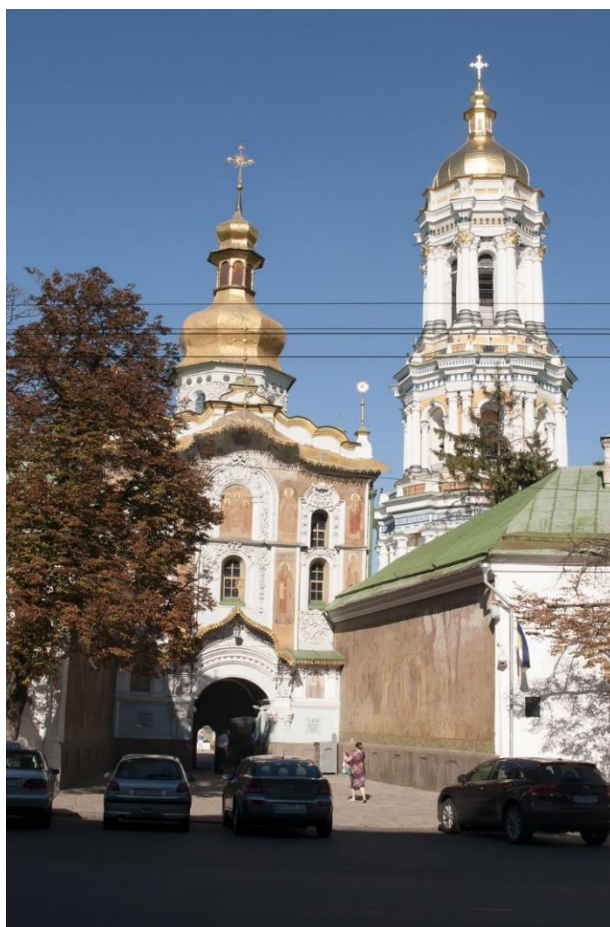
Троїцька надбрамна церква (XII-XVIII ст.) – храм над Святими воротами Києво-Печерського монастиря

Аліна Кондратюк, науково-дослідний відділ вивчення мистецької спадщини Національного заповідника «Києво-Печерська лавра»

Series Byzantina. Ukrainica, 22, 2022

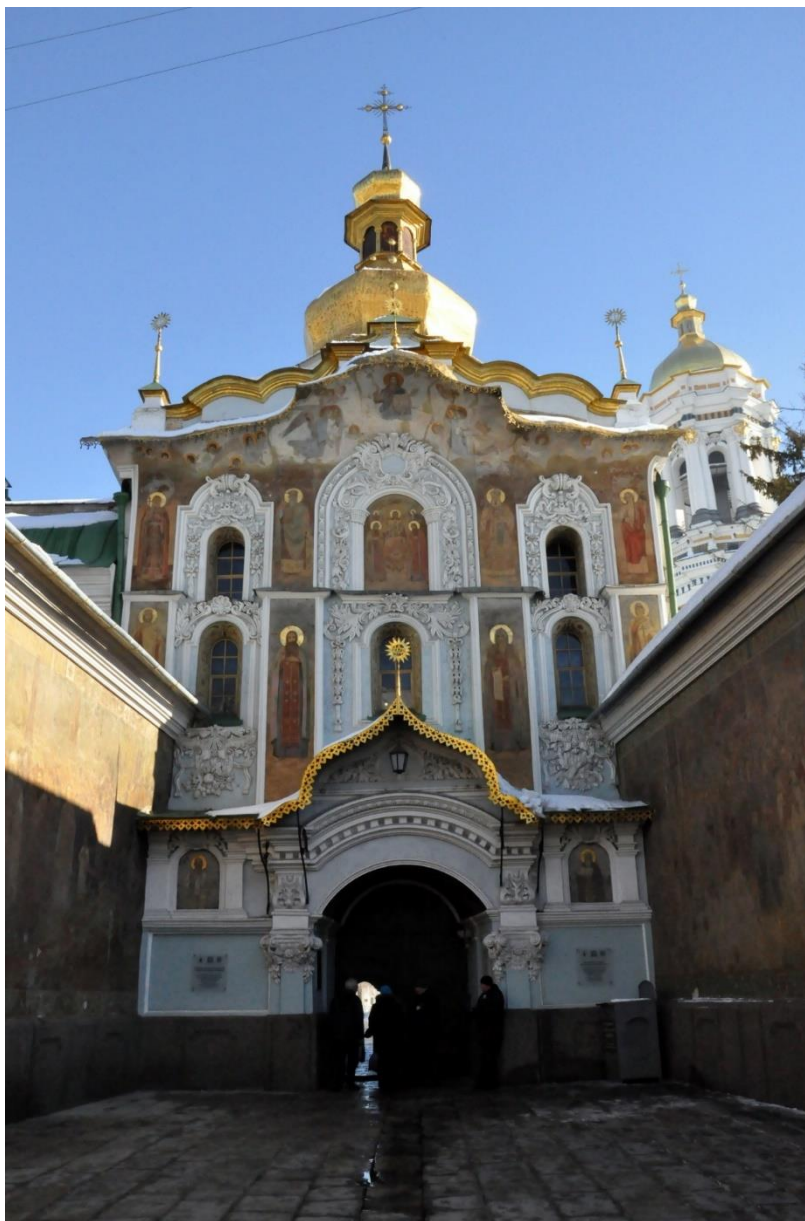
Троїцька надбрамна церква, що акцентує головний вхід до Києво-Печерської Лаври, є одним із небагатьох збережених архітектурних об'єктів давньоруської доби.

Церква разом із головною монастирською брамою зведена на початку XII ст. (близько 1106–1108 рр.) коштом луцького князя Святослава Давидовича (відомого також як Микола Святоша), котрий, прийнявши постриг, виконував при ній послух воротаря. Протягом XIII–XV ст., коли муровані будівлі Успенського собору та Трапезної зазнали руйнувань, уціліла Троїцька церква, вірогідно, виконувала роль головного храму Печерського монастиря, а з середини XV ст. – Троїцького Лікарняного монастиря.

1. Троїцька надбрамна церква (західний фасад) і Велика дзвіниця Києво-Печерської лаври

До середини XVII ст. загальний вигляд церкви зберігався незмінним з давньоруських часів. За часів гетьмана І. Мазепи надбудовано та об'єднано фронти західного фасаду, збільшено висоту підкупольного барабана.

2. Троїцька надбрамна церква (західний фасад)

Церква не зазнала пошкоджень під час нищівної лаврської пожежі 1718 р., однак, у зв'язку з масштабними відбудовчими роботами, у 20–30-х рр. XVIII ст. були внесені значні зміни в її архітектуру – західний та східний фасади оздоблено вишуканим ліпленим рослинним орнаментом (майстер В. Стефанович); до північної стіни прибудовано цегляний

притвор у формах розвинутого бароко; змінено форму завершення – встановлено грушоподібну баню з ажурним хрестом. В інтер'єрі встановлено новий іконостас та заможено підлогу фігурними чавунними плитами.

У 1742–44 рр. оздоблення східного та західного фасадів церкви було доповнено живописом (художники А. Галик, М. Якубович, І. Кодельський), який поновлювали у 1772–77 та 1825 рр.

Будівля храму – двоярусна, мурована у техніці кладки *Opus mixtum* з плінфи та валунів на цем'янковому розчині. На верхньому ярусі розташована церква – чотиристовпна, хрестовокупольна, одноглава, без виявлених об'ємів апсид на східному фасаді. В храмі збереглися розписи двох історичних періодів XII (?) і 20-30-х рр. XVIII ст. Давньоруський фресковий живопис, що пізніше був заштукатурений і записаний, зберігся фрагментарно. Його виявлено на початку 1990-х рр. під час реставрації та консервації живопису XVIII ст. Сюжети наразі визначити немає змоги.

3. Розписи другого поверху притвору Троїцької церкви. 20-30-ті рр. XVIII ст.

Нині весь простір інтер'єру вкрито олійним живописом XVIII ст. Це єдиний повністю збережений монументальний ансамбль Києво-Печерської школи доби бароко. Пам'ятка дає змогу скласти уявлення про стилістику й іконографію українського малярства першої половини XVIII ст. й нерозривно пов'язана з іншими проявами тогочасного духовного й культурного життя - шкільною драмою, музикою, церковною літературою і, найбільше, з ораторським проповідницьким жанром XVII – 1-ї половини XVIII ст.

Традиційна система монументального розпису перетворилася на засіб алегоричної оповіді. Розписи Троїцької церкви ілюструють найістотніші, акцентовані у самому богослужінні моменти чинопослідування Літургії.

Богословську програму розпочато у стінопису притвору (сіней). Усі розписи сіней є єдиною складною композицією: у головному склепінні представлено Бога Отця в оточенні Небесних Сил («Соберет избранія своя от четырех вітров»); на стінах на тлі краєвиду зображено процесію з кількох багатофігурних груп – святих преподобних, дівичів, мучеників, царів, святителів, пророків, апостолів і праотців; на чолі двох груп над входом – Богоматір та Св. Іоанн Предтеча. Всі зображені в притворі праведники разом представляють Небесну торжествуючу Церкву.

4. Літургічна сцена. Центральна апсида, 20-30-ті рр. XVIII ст.

Значна частина розписів храму – це тематичні цикли, що ілюструють популярні богословські догмати. Розписи стовпів, пілястр, підпружних і малих арок подають візуальні аналогії до молитви «Отче наш», Євангельських Блаженств, догматів «Сім Дарів Св. Духа» та «Сім Тайнств», ілюструють притчі й проповіді Христа. Провідною в системі розписів є тема Св. Літургії, що на межі XVII–XVIII ст. набула особливої актуальності. Не меншою мірою в стінопису виявлені й теми Св. Трійці і Зішестя Св. Духа. Це зумовлено передусім присвятою храму.

Розписи супроводжено текстами з творів українських богословів XVII- першої половини XVIII ст. Петра Могили, Феодосія Софоновича, Іоаникія Галятовського, Лазаря Барановича та інших. Ці написи розкривають зміст кожного зображення, а їхня сукупність визначає основні теми богословської програми.

В системі розписів акцентовано низку композицій склепінь і стін нефів, трансепта й вівтарних апсид – «Перший Вселенський собор», «Літургійна сцена», «Хрещення Ісуса Христа», «Зішестя Св. Духа». У них найповніше виражено провідні теми богословського задуму. Кожну таку композицію оточують менші, які додають нових нюансів до провідних ідей.

Стінопис храму стилістично споріднений із тогочасним українським портретом: постаті фігур у композиціях мають ті самі пропорції, об'ємне ліплення голови поєднано з більш площинною подачею тулуба, лики ретельно виписані. Це характерно для зображень святих, апостолів, царів, юдейських первосвящеників та інших святих у великих композиціях притвору, склепінь і стін трансепта. В їхньому одязі – чи то розкішному вбранні українських церковнослужителів XVII–XVIII ст., чи то античному хітоні й гіматії ретельно розроблено деталі. Як на портретах, так і у стінописі реалістична тенденція органічно поєднується з пристрастю до орнаментики.

Краєвид вводиться, переважно, для позначення місця дії, хоча інколи він виступає майже рівнозначним чинником разом із фігурами. Композиції з елементами краєвиду представлено як у настінних розписах, так і на іконах іконостаса, на дверях і дерев'яних кріслах-стасидіях. Досить реалістичні краєвиди є тлом для розгортання сюжету в композиціях «Відсилання учнів на проповідь», «Христос з апостолами», «Хрещення ефіопа апостолом Філіпом», «Пророк Ілля біля гори Хорив», «Хрещення Ісуса Христа», «Видіння Іоанна Богослова» у перед іконостасній частині храму. У вівтарі в нижній частині стін також вміщено композиції з елементами пейзажу: «Притча про милосердного самарянина», «Причастя Св. Онуфрія», «Дотикання устами пророка Ісаї жарини з вівтаря» та інші.

5. Христос із апостолами. Росписи другого поверху притвору, 20-30-ті рр. XVIII ст.

У типажах облич персонажів розписів Троїцької церкви, їхніх позах і жестах, вбранні, манері побудови композиції, колористичній гамі відображено особливості творчої манери майстрів лаврської живописної майстерні першої половини XVIII ст.

Іконостас, виконаний чернігівськими майстрами, встановлений у 1734–1735 рр. Різьблення по липовій дошці у цокольному ряду посріблене, в інших ярусах – позолочене на полімент. Серед декоративних елементів переважають листя аканту, троянди, виноградні грона.

Іконостас складається з намісного, піднамісного цокольного, празникового, апостольського і суміщеного пророчого й праотецького рядів.

У намісному ряду розміщено шість ікон видовженої прямокутної форми з арочним заокругленням вгорі, а також зображення архангелів Гавриїла й Михаїла на дияконських вратах та ікона «Спас Нерукотворний» над Царськими вратами у фігурному картуші.

У піднамісному цокольному ряду – по три ікони праворуч: «Зцілення розслабленого», «Жертвоприношення Авраама», «Божественна провість прп. Антонію

Печерському») і ліворуч («Богоматір Живоносне Джерело», «Втеча Лота із Содому», «Божественна провість прп. Феодосію Печерському») від Царських врат. Тематика зображень типова для барокової естетики й поетики. Десять ікон празникового ряду, а також шість ікон з Царських врат втрачено.

6. Иконостас троїцької церкви, 1734- 1735 рр. деталь.

В апостольському ряду знаходиться сім ікон. Центральна «Бог Отець та Ісус Христос» фланкована іконами Богоматері й Св. Іоанна Предтечі й зображеннями апостолів. Ікона «Бог Отець та Ісус Христос» ніби втілює символіку «сидіння на горньому місці» архієрея, котрий служить Літургію, а також священників, що беруть у ній участь. Зображення апостолів, що також зображені сидячи, по три фігури на одній дошці

покликані виразити ту саму ідею. Зображення Св. Духа у вигляді голуба винесене у горішню частину іконостаса на окремій круглій дошці.

Карниз у верхній частині іконостаса має складну конфігурацію. Ікони верхнього ряду - одинадцять образів пророків і праотців розміщено на різному рівні. Під центральною іконою «Господь Св. Дух» - різьблене зображення мушлі, обабіч – образи прабатьків Адама і Єви.

7. Іконостас троїцької церкви. Апостольський і пророчий ряді, 1734- 1735 рр.

Зі зворотного боку іконостас від підлоги до карнизу намісного ярусу заштитий сосновими щитами з іконописними зображеннями. На площині щитів розміщені ікони у незнімних рамах, вище знаходилися ікони на полотні у дерев'яних розфарбованих рамах: «Таїнство Св. Євхаристії» («Зустріч Авраама з Мельхиседеком»), «Апостоли біля труни з

ризою Христовою» («Воскресіння Христове»), «Зцілення жінки кровоточивої». З тильної сторони походять ще кілька ікон на полотні: «Розп'яття» («Сей єсть Хліб Животний»), «Таїнство Священства і Маслосвяття» («Явлення Христа двом учням на дорозі до Еммауса»), «Таїнство Миропомазання» («Зішестя Св. Духа») (нині – у фондах Заповідника).

При виконанні розписів Троїцької церкви майстри у багатьох випадках користувалися європейськими гравійованими взірцями. Ми бачимо велику кількість нових сюжетів, не типових для українського мистецтва попереднього періоду. Нові європейські тенденції і візантійська традиція співіснують у стінописі Троїцької церкви в складному поєднанні. Монументальний ансамбль цього храму дає підстави стверджувати, що в європейському мистецтві XVIII ст. барокові розписи Києво-Печерської школи були цілком оригінальним явищем.

Бібліографія

-
1. Беляй А.Ф. К вопросу о материалах и технике станковой живописи Киево-Печерской иконописной школы XVIII - XIX в. // Музееведение и охрана памятников. – К., 1985. – Вып. 1. - 12 с.
 2. Килессо С. К. Киево-Печерская лавра. – М.: Искусство, 1975. – 144 с.
 3. Кондратюк А.Ю. Проблематика дослідження Троїцької надбрамної церкви // Могилянські читання – 2000 року: Зб. наук. пр. – К.: Пульсари, 2001. – С. 170-175.
 4. Кондратюк А.Ю. Краєвидні зображення у Троїцькій церкві Києво-Печерської лаври // Українська Академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. – К.: ДІА, 2003. – Вип. 10. – С. 230-241.
 5. Кондратюк А.Ю. Семантика деяких сюжетів Троїцької надбрамної церкви. (До питання про реконструкцію теологічного задуму) // Мистецтвознавство України: Зб. наук. праць Академії мистецтв України.– К.: СПД Кравчук В.К., 2003. – Вип. 3. – С. 323-330.
 6. Кондратюк А.Ю. Монументальний живопис Троїцької надбрамної церкви. Семантика. Стилїстика // Лаврський альманах / Ред. рада: В.М. Колпакова (відп. ред) та ін. – К.: ВПОЛ, 2004. – Вип. 13. Спецвипуск 5. - 160 с.
 7. Кондратюк А.Ю. Першовзірці та аналоги композицій стінопису Троїцької церкви Києво-Печерської лаври // Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті

- української історії та культури: Зб. наук. праць / Ред. рада: В.М. Колпакова (відп. ред) та ін. – К.: ВПОЛ, 2004. - Вип. 12. – С. 60-71.
8. Кондратюк А.Ю. Монументальний живопис Троїцької надбрамної церкви: Каталог. – К.: КВЦ, 2005. – 252 с.: іл. 305.
 9. Кондратюк А.Ю. Реставрації і поновлення розписів Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври // Могилянські читання – 2004: Зб. наук. пр.: Музейне збереження пам'яток сакрального мистецтва. Історія, сучасна практика і майбутнє / Ред. рада: В.М. Колпакова (відп. ред) та ін. – К.: ВПОЛ, 2005. – С. 308-321.
 10. Теологічні суперечки доби Дмитрія Ростовського та їх відображення в барокових ансамблях київської школи // Труды Київської Духовної академії. Богословсько-історичний щорічник Київської Православної Богословської Академії Української Православної Церкви Київського Патріархату. – Число 6 (6). – 2009: Спецвипуск, присвячений 300-літтю з дня упокоєння святителя Дмитрія (Туптала), митрополита Ростовського. Матеріали науково-практичної конференції “Святитель Дмитрій, митрополит Ростовський та його доба”, 8-10 листопада 2009 року, м. Київ. - К.: Видавництво “Архангельський глас”, 2009. – С. 51-55.
 11. Кондратюк А.Ю. До питання європейських зразків барокових розписів лаврської школи (за матеріалами колекції Національного заповідника «Києво-Печерська лавра») // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали Дев'ятнадцятої Міжнар. наук. конф., м. Київ, 26-28 травня 2021 р. Київ, 2021. С. 191-205.
 12. Кондратюк А.Ю.Європейські лицеві Біблії як іконографічне джерело розписів лаврської живописної школи барокової доби// Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції 23-24 вересня 2021 р. К., 2021.
 13. Кочубинська Т.В. Пам'ятки історії та культури Києво-Печерської лаври (матеріали для екскурсій). – К.: Кий, 2002. – 254 с.
 14. Логвин Г.Н. Киево-Печерская лавра. – М.: Искусство, 1958. – 56 с.
 15. Логвин Г.Н. Киев. – М.: Искусство, 1960. – 280 с.
 16. Логвин Г.Н. Киев. – М.: Искусство, 1982. – 336 с.
 17. Лопухина О.В. Іконографічна програма розписів Троїцької надбрамної церкви як синтез богослов'я й мистецтва доби бароко // Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: Зб. наук. праць / Ред. рада: В.М. Колпакова (відп. ред) та ін. – К.: ВПОЛ, 2002. – Вип. 7. – С. 119-127.

18. Миляева Л.С. Иконография и красноречие украинского барокко (росписи Надвратной церкви Киево-Печеской лавры) // Восточнохристианский храм. Литургия и искусство. – СПб.: Дмитрий Буланин, 1994. – С. 308-316.
 19. Петренко М.З. Києво-Печерський державний історико-культурний заповідник: Путівник. – К.: Мистецтво, 1979. – 262 с.
 20. Пітателєва О.В. Особливості іконографії у двох іконах “Таємна вечеря” з іконостаса Троїцької надбрамної церкви // Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: Зб. наук. праць / Ред. рада: В.М. Колпакова (відп. ред) та ін. – К.: ВІПОЛ, 2003. – Вип. 11. – С. 92-96.
 21. Пітателєва О.В. Іконостас Троїцької надбрамної церкви. Богословська програма та її художнє втілення // Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: Зб. наук. праць / Ред. рада: В.М. Колпакова (відп. ред) та ін. – К.: ВІПОЛ, 2004. - Вип. 12. – С. 104-115.
 22. Уманцев Ф.С. Настінні розписи в мурованих спорудах // Історія українського мистецтва: В 6 т., 7 кн. / Голов. ред. УРЕ. – К., 1968. – Т. 3: Мистецтво другої половини XVII – XVIII ст. - С. 154-193.
 23. Уманцев Ф.С. Троїцька надбрамна церква. – К.: Мистецтво, 1970. – 218с.
-